

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: «**ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ
ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**»

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи DO1-M22,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньо-професійною програмою
Дошкільна освіта
(денна форма здобуття освіти)
Пижівська Наталія Валеріївна

Керівник: **Бабюк Т. Й.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент: **Бахмат Н. В.**,
доктор педагогічних наук,
професор

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	7
1.1. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку як наукова проблема.....	7
1.2. Компетентнісний підхід у екологічній освіті.....	20
1.3. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.....	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	33
2.1. Компонентна структура формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	33
2.2. Принципи та педагогічні умови формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	36
2.3. Форми, методи та прийоми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	42
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	48
3.1. Критеріально-рівневе оцінювання та констатувальна діагностика стану сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	48
3.2. Перебіг і результати формувального експерименту з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами дослідницької діяльності.....	55
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Формування екологічної компетентності людини є одним із першочергових завдань сьогодення. З огляду на сучасну екологічну обстановку у світі екологічна компетентність та екологічна культура стають умовою виживання людства. Насамперед означена проблема стосується виховання підростаючого покоління, тому що саме діти – це майбутнє людства. Тому так важливо здійснювати формування екологічної компетентності у дітей дошкільного віку, формувати особистість, яка вміє жити в гармонії з природою, відчувати себе її часткою, для якої нормою життя є дбайливе ставлення до неї, починаючи з раннього дитинства. На думку науковців, розв'язання притаманних сучасному суспільству екологічних проблем можливе лише за умови зміни поведінки людини, її ціннісних орієнтирів, формування в підростаючого покоління особливого екологічного мислення, яке передбачає розуміння суті взаємозв'язків між людиною та природою та усвідомлення власної відповідальності кожного за збереження планети в цілому. Розв'язання поставлених завдань є ефективним лише за тієї умови, що екологічне виховання буде здійснюватися з перших років життя дитини.

Таким чином, екологічна проблема – це не просто проблема забруднення оточуючого середовища, це проблема перетворення стихійного впливу людей на природу в усвідомлену, цілеспрямовану, планомірну взаємодію з нею. Основою, витоком такої взаємодії є розвинутий у кожній людині достатній рівень екологічної свідомості, екологічної культури.

Завдання дбайливого ставлення до природи означені в Конституції України, в Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття», де йдеться про те, що необхідно «формувати екологічну культуру людини в гармонії її відносин з природою». У Законі України «Про дошкільну освіту» визначені головні завдання дошкільної освіти, одне з них – це свідоме ставлення до себе, оточення та довкілля. «Базовий компонент дошкільної освіти в Україні» визначає державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини в усіх

освітніх лініях. Зокрема, зміст освітньої лінії «Дитина в природному доквіллі» містить доступні дитині дошкільного віку уявлення про природу планети Земля та Всесвіт, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного доквілля [25].

Питаннями екологічного виховання підростаючого покоління займалися відомі українські та зарубіжні вчені. Концептуальні положення екологічного напряму педагогіки уточнювались Л. Іщенко, Д. Мельник, Л. Різник, Н. Пустовіт, Г. Пустовітом, Г. Тарасенко та багатьма іншими вченими. Особливості розвитку емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу відображено в працях Л. Виготського, О. Запорожця. У наукових працях Л. Артемової, О. Кононко, В. Котирло, З. Плохій, Т. Поніманської підкреслюється особлива чутливість дошкільників до впливів доквілля, різноманітних емоційнообразних стимулів, їхня емоційна реакція на безпосередні враження. На думку науковців дошкільний вік сприятливий для екологічного виховання, адже саме в цей період закладаються основи культури спілкування і поведінки дітей у природі. Особливої уваги потребують діти старшого дошкільного віку, оскільки в них починають формуватися основи наочно-дійового та наочно-образного типів мислення. Старші дошкільники здатні розуміти й усвідомлювати зв'язки навколишнього світу, й у них виникають об'єктивні можливості для самостійного спілкування з природою. Одне з найважливіших завдань сучасного закладу дошкільної освіти – підвищення екологічної грамотності дошкільників, озброєння їх навичками економного, дбайливого використання природних ресурсів, формування активної гуманної позиції по відношенню до природи, тобто формування екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз наукових досліджень щодо формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку дозволили виявити такі суперечності:

- між актуальною потребою українського суспільства в екологічному вихованні особистості та відсутністю ефективної системи формування екологічної компетентності дітей;

- між вимогами, які висуваються до закладів дошкільної освіти щодо вдосконалення процесу формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, та відсутністю теоретичного обґрунтування системи формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку;

- між необхідністю формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку та нерозробленістю організаційно-педагогічних та методичних заходів у теорії та практиці екологічної освіти й виховання.

Пошук можливих шляхів вирішення даних протиріч і соціально-педагогічна значущість проблеми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку та її недостатня теоретична й методична розробка зумовили актуальність дослідження та були підставою для визначення його теми **«Формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку засобами дослідницької діяльності»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами дослідницької діяльності.

Об’єкт дослідження – процес формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – методика формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами дослідницької діяльності.

Відповідно до мети нами сформульовано **завдання дослідження**:

1. З’ясувати стан розробки досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній науці та схарактеризувати поняттєво-термінологічний апарат.
2. Охарактеризувати компонентну структуру формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.
4. Розробити методику формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами дослідницької діяльності.
5. Експериментально перевірити ефективність запропонованої методики

формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами дослідницької діяльності.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури з досліджуваної проблеми, проектування результатів і процесів їх досягнення на різних етапах пошукової роботи; емпіричні – методи збору інформації: бесіди, анкетування, спостереження, узагальнення передового педагогічного досвіду, вивчення педагогічної документації, педагогічний експеримент для перевірки ефективності впровадження розробленої моделі; статистичні – ранжування, математична і статистична обробка отриманих упродовж дослідження результатів педагогічного експерименту.

Практичне значення одержаних результатів полягає у практичному вивченні та перевірці методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами дослідницької діяльності; у використанні вихователями розробленої методики для емпіричного вивчення та формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, уточнення планів і програм занять у ЗДО, розробки методичних рекомендацій з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Базою дослідження був заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №45 «Країна дитинства», м. Чернівці.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорено на конференціях різних рівнів.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 2 наукових публікаціях.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (71 найменування) та додатків. Основний текст викладено на 66 сторінках.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі запропоновано вирішення важливого науково-практичного завдання, що полягає у теоретичному обґрунтуванні й перевірці ефективності методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Отримані в процесі дослідження результати дають змогу сформулювати такі **висновки**:

1. З'ясовано стан розробки досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній науці та схарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат. Визначено, що дослідження означеного феномена здійснюється на різних галузевих рівнях, а саме: психологічному, педагогічному. На основі наукового аналізу праць із психології та педагогіки встановлено, що вчені наголошують на доцільності розвитку в дітей уявлення про екологічне виховання, а проблему формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку вважають актуальною у зв'язку з її недостатньою розробленістю. Схарактеризовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, передусім основоположні його поняття: екологія, екологічна освіта, екологічне виховання, компетентність, екологічна компетентність, формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Так, під екологічною компетентністю розуміємо інтегративне особистісне утворення, що характеризується наявністю усвідомлених екологічних уявлень, моральних норм, особистісних якостей, екологічних пізнавальних і практичних умінь (способів взаємодії з природою), необхідних для здійснення екологічної діяльності. Отже, формування екологічної компетентності – це досить складний і тривалий процес, який передбачає комплексний підхід до навчання, виховання та розвитку дітей, і «проходить» шлях від знань, які засвоюються, через почуття та закріплюються в діяльності, що в цілому формує ставлення дітей до природи.

2. Розроблено й теоретично обґрунтовано компонентну структуру формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Згідно з результатами проведеного дослідження визначена структура є системним поєднанням таких компонентів, як: мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний. *Мотиваційний компонент* характеризується сформованістю особистісно та соціально значущих мотивів поведінки й діяльності в природі, проявом пізнавального інтересу до об'єктів і явищ природи, екологічним проблемам, розумінням цінності природи, необхідності її збереження. *Когнітивний* компонент визначається наявністю в дітей повних, міцних, достовірних, узагальнених і усвідомлених екологічних уявлень, знань. *Емоційний* компонент характеризується проявом позитивних емоцій по відношенню до природи, її об'єктів, почуття відповідальності, боргу перед ними, бажання піклуватися й захищати їх. *Діяльнісний* компонент представлений екологічними вміннями, навичками, наявністю досвіду практичної екологічної діяльності.

3. Визначено критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. На основі результатів теоретико-експериментальної роботи визначено конкретні якісні ознаки (показники) сформованості екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Відповідно до виокремлених структурних компонентів екологічної компетентності, визначено чотири критерії: мотиваційний, гностичний, емоційний, операційний. За обґрунтованими критеріями, показниками їх вияву виокремлено три рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Підставою для виявлення й характеристики рівнів екологічної компетентності старших дошкільників є ступінь її усвідомленості самим суб'єктом. З огляду на це, нами запропоновано такі рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку: низький, середній, високий. На констатувальному етапі педагогічного експерименту зафіксовано реальний стан сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. За результатами констатувального етапу експерименту, високий рівень за мотиваційним критерієм показали 4,3 % дітей, середній – 18,7%, а низький – 77%. Аналіз

рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за гностичним критерієм дав такі результати: високий рівень сформованості спостерігався у 9% дітей, середній – у 44% і низький – 47%. За емоційним критерієм високий рівень виявився в 11% дітей старшого дошкільного віку, середній – 41%, низький – 48%. Відповідно за операційним критерієм маємо: високий рівень – 10%, середній – 50% і низький – 40%.

4. Розроблено методику формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, яка передбачає роботу в трьох напрямках:

- а) безпосередня виховна робота з дітьми з ознайомлення зі світом природи;
- б) співпраця з педагогами закладів дошкільної освіти в плані вдосконалення, з урахуванням можливостей компетентнісного підходу, їх теоретичної підготовки в галузі екологічної освіти, що забезпечує цілісність і системність еколого-педагогічних знань;
- в) робота зі збагачення екологічного досвіду батьків дітей і залучення їх до роботи з формування екологічної компетентності дітей в умовах сімейного виховання.

Ефективність виховних впливів забезпечило дотримання визначених та обґрунтованих педагогічних умов (використання технологій з екологічної освіти дітей; створення розвиваючого предметно-просторового середовища з екологічної освіти дошкільників; здійснення взаємодії ЗДО та сім'ї з питання формування екологічної компетентності дошкільників). Під час формувального експерименту використано такі засоби формування екологічної компетентності, як інформаційно-комунікаційні технології, пошуково-дослідницька діяльність. Найбільш дієвими в роботі з дітьми дошкільного віку визначено форми роботи, які спрямовані на формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, як-от: екологічні заняття, заняття-драматизації, екологічні екскурсії, уроки доброти, уроки мислення серед природи, вікторини, конкурси, проблемні ситуації, мовні логічні завдання, екологічні виставки, експозиції, тиждень екологічної

творчості, екологічні свята, дидактичні ігри екологічного змісту, екологічні казки, екологічна стежина, екологічний проект, пошуково-дослідницька діяльність.

Для формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку застосовувалися такі методи навчання: інформаційно-наочний, репродуктивний, евристичний, метод дослідження.

5. Експериментально перевірено ефективність запропонованої методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. За результатами контрольного експерименту визначено, що за першим критерієм діти дошкільного віку показали 41% високий рівень, 50% – середній рівень і відповідно 9% – низький рівень. Гностичний критерій показали 59% дітей – високий рівень, 35% – середній рівень, а решта (6%) – низький рівень. За емотивним критерієм високий рівень виявлено в 51% дітей старшого дошкільного віку, середній – 44%, низький – 5%. За операційним критерієм отримали: високий рівень – 52%, середній – 40%, низький – 8%. За всіма критеріями значно знизилася кількість дітей старшого дошкільного віку з низьким рівнем показників: мотиваційний (з 77% до 9%); гностичний (з 47% до 6%); емоційний (з 48% до 5%), операційний (з 40% до 8%). Навпаки, високий рівень екологічної компетентності за трьома критеріями збільшився: мотиваційний (з 4,3% до 41%); гностичний (з 9% до 59%); емотивний (з 11% до 51%); операційний (з 10% до 52%). Цей факт підтверджує ефективність роботи, що проводилася в групі.

Таким чином, результати дослідження дають підстави вважати, що запропонована методика формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку ефективна, визначені завдання реалізовані, мета досягнута, що має вагомe значення для розвитку екологічної культури дітей старшого дошкільного віку. Відтак, вона є доцільною для використання в освітньому процесі закладів дошкільної освіти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Подальшої розробки потребують особливості формування екологічної компетентності системі підвищення кваліфікації вихователів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Актуальні проблеми виховання дітей в поліетнічному дошкільному навчальному закладі. URL: http://www.psych.kiev.ua/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8C.-_%D0%92%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA_13
2. Артемова Л. В. Вчися, граючись. Навколишній світ у дидактичних іграх дошкільнят : кн. для вихователів дит. садків та батьків. Київ : Томіріс, 1995, 124 с.
3. Бабюк Т. Й. Основи природознавства з методикою у визначеннях, таблицях і схемах. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. 256 с.
4. Бабюк Т. Й. Організація дослідницько-експериментальної діяльності дітей у природі. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2011. 64 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). Наук. керівник А. М. Богуш, авт. кол. А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». Київ, 2012. 30 с.
6. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості : навчально-методичний посібник. Київ : Либідь, 2003. С. 149-160.
8. Бех І. Концепція правилвідповідного виховання // Дошкільне виховання. 2004. №4. С. 4-5.
9. Беленька Г., Науменко Т., Половіна О. Дошкільнятам про світ природи: старший дошкільний вік : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2013. 115 с.
10. Білан О. І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів,

1996. 71 с.

11. Бубнова В. М. Екологічне виховання як інструмент культурного спілкування дитини з природою. URL: http://dnz.ucoz.net/blog/bubnova_v.

12. Веретеннікова С. О. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Київ : Вища школа. 1979. 365 с.

13. Вітвицька С. С. Термінологічна система педагогіки вищої школи – основа формування, поглиблення, збагачення педагогічних знань студентів магістратури // Професійна педагогічна освіта : становлення і розвиток педагогічного знання : монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 107-139.

14. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Либідь, 2005. 400 с.

15. Воробей Г. Є. Екологічне виховання дітей з допомогою казок В. Сухомлинського // Бібліотека вихователя дитячого садка. 2005. № 23. С. 1-7.

16. Горопаха Н. Закладання основ екологічної культури особистості у дошкільному дитинстві. URL : <http://www.stattionline.org.ua/pedagog>.

17. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу // Дошкільне виховання. 2001. № 10. С. 8-10.

18. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти // Педагогічні науки. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2009. № 2. С. 41-51

19. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти №1392 від 23 листопада 2011 р. URL : <http://zakonO.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>

20. Дяченко Т. Мандруємо екологічного стежиною // Дошкільне виховання. 2002. № 5. С. 28.

21. Експериментальна діяльність у ДНЗ / Уклад. Л. А. Швайка, І. В. Молодушкіна. Харків : Вид. група "Основа", 2009. 192 с.

22. Енциклопедія освіти / головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

23. Живіріхіна Л. А. Формування екологічної компетентності дошкільників // Таврійський вісник освіти. 2014. № 4 (48). С. 69-75.
24. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз // Вісник Житомирського державного університету. 2008. Вип. 40. Серія: Педагогічні науки. С. 63-68.
25. Закон України «Про дошкільну освіту». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
26. Закон України «Про освіту». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page3>
27. Злобін Ю. А. Основи екології : навч. посібник. Київ : Лібра ТОВ, 1998. 248 с.
28. Іщенко Л. В. Педагогічні умови забезпечення наступності в екологічному вихованні дітей перехідного періоду від дошкільного до молодшого шкільного віку // Укр. Довкілля : наук. зап. Уман. держ. пед. ун-ту: зб. наук. пр. Умань : Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, 2000. С. 58-63.
29. Концепція «Нова українська школа». URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
30. Концепція екологічного виховання в Україні // *Інформаційний збірник МОН України*. 2002. № 7. С. 10-11.
31. Кот Н. До питання про технології екологічного виховання дошкільників: загальний підхід // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 23. С. 96-100.
32. Кот Н. М. Про нові аспекти змісту екологічного виховання дошкільників // Педагогічні науки : зб. наук. праць. Бердянськ : БДПУ, 2005. № 2. С. 54–59.
33. Лисенко Н. В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників // Дитячий садок. 2014. № 25-26. С. 10-44.
34. Лисенко Н. В. Дошкільник і екологія. Київ : РУМК, 1991. 42 с.

35. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дошкільників. Київ : Освіта, 1993. 86 с.
36. Лисенко Н. В. Організація пошуково-дослідницької роботи в дитячому садку. Київ : РУМК, 1990. 48 с.
37. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог-дошкільник: навчально-методичний посібник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2009. 400 с.
38. Лисенко Н. В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи : навчально-методичний посібник. Київ: Слово, 2015. 352 с.
39. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. Харків : ОВС, 2002. 167 с.
40. Лук'янова Л. Б. Феномени екологічної компетентності // Філософія педагогічної майстерності : зб. наук. пр. Київ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. С. 136-145.
41. Мандруємо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі / авт.-упоряд.: С. Ю. Павлюк, Л. С. Русан, Г. І. Колосінська. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 168 с.
42. Максимова О. О. Формування екологічної компетенції дитини дошкільного віку // Педагогічні науки : збірник наукових праць. Херсон, 2018. С. 124-132.
43. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Київ, 2005. Кн.2. Вип.8. С. 20-24.
44. Методика ознайомлення дітей з природою : хрестоматія / наук. ред. та упоряд. Н. М. Горопаха. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
45. Мірошніченко О. П. Організація роботи на екологічній стежині.

URL : <https://lib.pedpresa.ua/1170r-organizatsiya-roboty-na-ekologichnij-stezhyni.html>

46. Ніколаєнко В. М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 207 с.

47. Овдієнко І. Формування екологічної свідомості в дітей дошкільного віку засобами фенологічних спостережень // Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки. 2018. Випуск 3. С. 142-147.

48. Освітня програма для дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (лист МОН України від 01.08.2017 №1/11-7684). 80 с.

49. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. Педагогічний процес : теорія і практика (Серія : Педагогіка). 2018. 1-2 (60-61). С. 65-72.

50. Павлюк С. Ю., Русан Л. С., Колосінська Г. І. Мандремо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 168 с.

51. Плохій З. Екологічне світобачення дошкільнят // Дитячий садок. 2009. №27 (507). С. 15-18.

52. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи). *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С. 6-10.

53. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника. Київ : Світич, 2010. 144 с.

54. Пометун О. І. Стратегія розвитку компетентнісного підходу в освіті: порівняльний аспект. Методичні рекомендації з реалізації компетентнісного підходу у змісті освіти та навчально-виховному процесі загальноосвітніх початкових закладів. Аналітичний звіт за результатами дослідження. Київ, 2010. С. 12-29.

55. Потін А. Ф., Медвідь В. Г. Екологія: основи теорії і практики : навч. посіб. Львів : Новий світ-2000 Магнолія Плюс, 2003. 296 с.

56. Пруцакова О. Л. Зміст екологічної освіти як чинник формування екологічної компетентності школярів // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. 10. Т. 1. С. 362-370.

57. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Київ; Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.

58. Равен Дж. Педагогічне тестування // В кн. Конструювання тестів. Курс лекцій : навч. посіб. / Л.О. Кухар, В.П. Сергієнко. Луцьк, 2010. 182 с. URL : <https://moodle.ndu.edu.ua/file.php/1/kt.pdf>

59. Романчук Р. О. Формування первинних екологічних уявлень у дошкільників : метод. збірник перспективного педагогічного досвіду з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2008. 180 с.

60. Руденко Л. Д. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні екологічної компетентності школярів : метод. пос. для вчителя. Київ : Педагогічна думка. 32 с.

61. Савліва П. І. «Екологічна стежина» як форма екологічної освіти дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Хмельницький, 2018. 78 с.

62. Сухомлинський В. Павлишська середня школа. Вибр. твори: в 5 т. Київ : Рад. Школа, 1976. Т. 4. 640 с.

63. Сухорукова Г. Уроки мислення серед природи: Естетичні комплекси за В. О. Сухомлинським // Дошкільне виховання. 2003. № 9. С. 7-9.

64. Федорова М. А. Психологічні основи виховання моральних цінностей особистості // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наукових праць. Рівне : РДГУ, 2016. Вип. 13 (56). С. 138-141.

65. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2008. 64 с.

66. Шевцова О. А. Організація пізнавальної діяльності в ДНЗ. Харків :

Вид. група "Основа", 2009. 300 с.

67. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою: навч. посібник. Київ : Вища школа, 1993. 255 с.

68. Zaman B., Nouwen M. Parental controls : advice for parents, researchers and industry. London : EU Kids Online, 2016. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/65388>

69. Nature Preschools and Kindergartens at Record Numbers in the U.S. // North American Association for Environmental Education. Washington DC, 2017. November 17. URL : <http://naturalstart.org/bright-ideas/nature-preschools-and-kindergartens-record-numbers-us>

70. O'Brein L., Murray R. Forest School and its impacts on young children // Case studies in Britain. Urban Forestry & Urban Greening. 2007. Vol. 6. Issue 4. P. 249-265. URL :<https://doi.org/10.1016/j.ufug.2007.03.006>

71. Romaniak J. Leśne przedszkola – bez murów, z otwarciem na naturę. URL : <https://dziecisawazne.pl/lesne-przedszkola-bez-murow-z-otwarciem-na-nature/>